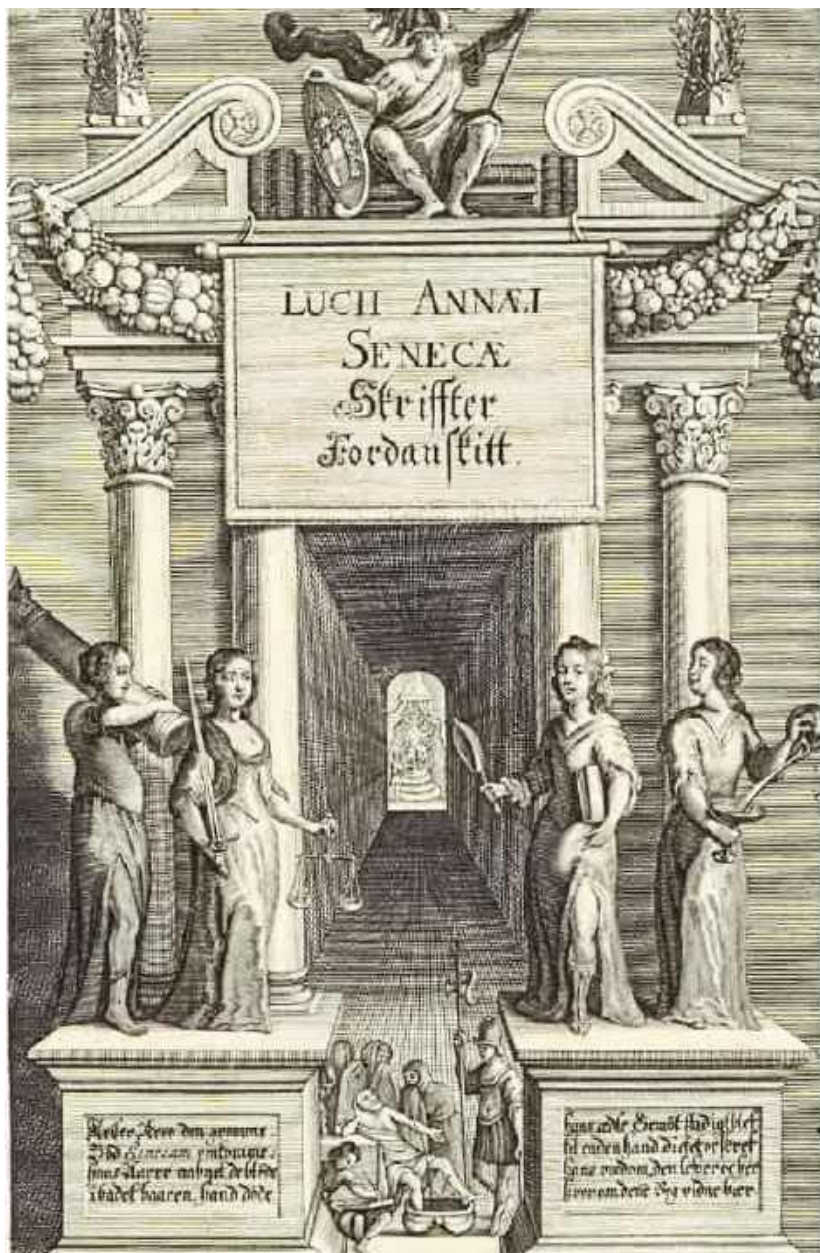

NYHEDSBREV

Nr. 21
Oktober
2024

Nyhedsbrev fra Det Danske Sprog- og Litteraturselskab nr. 21
(ISSN: 2445-9984). Redaktionen afsluttet medio oktober 2024
Ansvarshavende redaktør: Karen Skovgaard-Petersen
Redaktion:

Kirsten Lundholm Appel · ka@dsl.dk
Mikkel Lund · ml@dsl.dk

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab
Christians Brygge 1, 1219 København K
Åbningstider: hverdage 9-15, fredag 10-14
Mail: sekretariat@dsl.dk · Telefon: 33 13 06 60
Hjemmeside: dsl.dk

Forsiden: Frontispice til Birgitte Thotts Seneca-oversættelse, *Lucii Annæi Senecæ Skrifter ... som om Sæderne oc et skickeligt Lefnit handler ...*, Sorø 1658 (se s. 6-7).

PRESSEKLIP

»Indledningen udgør i sig selv en forskningsmæssig og pædagogisk bedrift ... Selve oversættelsen er en fornøjelse at læse; det danske flyder smukt i oversætterens version ... Ebbesens arbejde er dog meget mere end en oversættelse; det er en bearbejdet formidling af værket.«
Eva Skafte Jensen, anmeldelse af Erik E. Pontoppidan: *Dansk Grammatik*, oversat, indledt og kommenteret af Sten Ebbesen, i *Danske Studier* 2024

»[T]he clear voices of Musica Ficta and Bjarke Moe's crystalline exposition of the carefully curated themes covered by this remarkable album provide an informative and aurally captivating introduction to the complex musical developments of Danish Protestant music.«
Oscar Patton, anmeldelse af CD'en *Reforming Hymns* i *Early Music*, februar 2024

»Lad det være sagt med det samme: Det danske sprog- og litteraturselskabs (DSL) digitale udgave af de centrale messe- og salmebøger fra reformationsårhundredet er intet mindre end en sensation.«
Uffe Holmsgaard Eriksen, anmeldelse af *Danske reformationssalmer. Melodier og tekster 1529–1573* (salmer.dsl.dk) i *Hymnologi* 1/2024

»*Danske reformationssalmer i kontekst* er en meget vellykket antologi, der med stor tyngde formidler det brede forskningsarbejde i projektet *Musik og sprog i reformationstidens danske salmesang*.«
Rasmus Nøjgaard, anmeldelse af *Danske reformationssalmer i kontekst* i *Hymnologi* 1/2024

I disse uger debatteres de klassiske sprogs skæbne i den danske gymnasieskole ivrigt. Der er udbredt frygt for at regeringens ønske om at fjerne et hidtidigt tilskud reelt vil betyde et farvel til latin og græsk som gymnasiefag – og på længere sigt svække deres position på universiteterne.

Blandt de mange argumenter der er blevet bragt på bane, indgår også, for latinens vedkommende, den nationale litteraturhistorie: Vi har brug for nogle der kan læse og oversætte Saxo og Holberg. Det er så sandt som det er sagt – det drejer sig om den lille, men væsentlige del af Holbergs forfatterskab der er på latin – men der er betydeligt mere at sige om latin i Danmark end Saxo og Holberg.

Langt ind i 1700-tallet var latin den lærde verdens sprog, gangbart på tværs af europæiske landegrænser. Man skrev om videnskabelige, religiøse, juridiske, politiske og historiske emner på latin og i øvrigt også både lyriske digte og personlige breve. Derfor har latin altid fyldt meget i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs arbejde, hvad man også kan se af dette nyhedsbrev. Og derfor er vi helt afhængige af at kunne rekruttere latinkyndige udgivere og oversættere – også i fremtiden.

Men problemet rækker naturligvis ud over Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Som samfund mister vi adgang til en betydelig del af den ældre danske litteratur- og lærdomshistorie hvis latinkompetencen forsvinder. Det vil ikke bare gå ud over store dele af den humanistiske forsknings- og undervisningsverden. Også museer, arkiver og forskningsbiblioteker har brug for latinkyndige for at kunne formidle deres ældre samlinger.

Kort sagt, man kan kun håbe at både latin og græsk fortsat kan sikres en stabil plads i det danske uddannelsessystem.

Karen Skovgaard-Petersen · ksp@dsl.dk

Den 21. december 1435 solgte væbneren Torsten Pedersen sin gård i det sydøstlige Skåne. I det skøde, som han lod udstede i forbindelse med salget, bekræftede han overdragelsen af gården til køberen Trued med følgende ord:

*The mere visse oc bædre for varing **ta** hengær jac mith jnsele for thettæ mith opnæ breff*

Til større vished og bedre forvaring **da** hænger jeg mit segl for dette mit åbne brev (*Diplomatarium Danicum*, nr. 14351221001)

Torsten vidste ikke, hvad Trued skulle med gården, ej heller vidste han, at hans bekræftelse af salget i skødet ville blive genstand for en undersøgelse små 600 år senere. For lingvistisk set markerer sproget i skødet en cæsur. Torsten tilhørte nemlig en tid, hvor det var mere eller mindre obligatorisk at indsætte det gammeldanske *tha* (dvs. 'da') i det middelalderlige skødes bekræftelsesformel.

Fænomenet kaldes for venstreekstraposition og kendes i dag fra udtryk som »I morgen **så** tager vi til stranden« eller »Til jul **så** får du en ny bluse«. Skødet adskiller sig ikke fra andre breve på gammeldansk fra begyndelsen af 1400-tallet og heller ikke fra sproget i samtidige breve fra Danmark skrevet på nedertysk. Således hedder det f.eks. i et brev på nedertysk udstedt af Erik af Pommern i 1411:

*To groterer bekenntnisse **so** hebbe wi vnse secretum gehenget laten vor dessen breff*

Til større bekendtgørelse **så** har vi ladet hænge vort sekretsegel for dette brev (*Diplomatarium Danicum*, nr. 14111028001)

Udsnit af Torstens skøde (Rigsarkivet, NKR 3215; *Dipl.Dan. nr. 14351221001*).

Men i breve fra Nordtyskland er man allerede på Torstens tid holdt op med at indsætte det lille adverbium i afslutningsformlen. I lighed hermed sker der i løbet af 1400-tallet en fortætningsproces i Danmark, hvor 'overflødige' elementer udelades. Årsagerne hertil bliver netop nu behandlet i et forskningsprojekt i Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Projektet består i lingvistiske undersøgelser med fokus på sprogkontakt og -udvikling i senmiddelalderens Danmark, særligt med hensyn til dansk, svensk og nedertysk i breve og dokumenter. Dette forskningsprojekt er først nu blevet muligt at gennemføre, efter at *Diplomatarium Danicum* i 2023 blev digitalt tilgængeligt (tekstnet.dk/books/dipdan/). Undersøgelsernes resultater vil blive publiceret i fagfællebedømte tidsskrifter og lægge grund til et senere middelalderfilologisk forskningsprojekt om sprog og tekster, der vil kunne trække på selskabets omfattende middelalderudgivelser og ordbogsressourcer. Projektet er finansieret af Carlsbergfondet og løber frem til udgangen af 2025.

Sebastian Møller Bak · smb@dsl.dk

Det lærde, latinsprogede miljø i 15- og 1600-tallets Danmark var udpræget maskulint og elitært. Ikke desto mindre lykkedes det flere kvinder at opnå latinkundskaber på et højt niveau. I et nyt forskningsprojekt undersøges de latinkyndige kvinders identitet og rolle i det lærde miljø i Danmark.

Et berømt eksempel er Birgitte Thott, der i 1658 udgav en dansk oversættelse af Senecas filosofiske værker, en omfattende bedrift, som fik betydning for udviklingen af dansksproget prosa. Ingen kan betvivle Thotts latinkundskaber, men alt, hvad hun skrev i Seneca-udgivelsen, er på dansk. Dermed illustrerer hun latinforskerens problem: Vi har meget få eksempler på kvinders latin. Til gengæld er der en række latinske tekster i bogen forfattet især af professorer fra Sorø Akademi, hvortil Thott på usædvanlig vis var knyttet. De fejrer hende og hendes værk, men forundres over, at hun både er kvinde og lærd.

Thott var adelig, men også borgerlige kvinder uddannede sig. I 1737 blev Martha Lous eksamineret af en professor, som fandt, at hendes evner og kundskaber var fuldt ud på højde med den filosofiske eksamens krav. Martha Lous har selv oversat professorens udtalelse til latin, og den er overleveret som bevis på hendes kundskaber. Hun ville efter sigende gerne studere medicin, hvis hun kunne finde en mæcen. I stedet blev hun gift med rektoren for Ribe Katedralskole, underviste sine sønner i latin og rettede deres stile »men var tillige en god Huusholder og en ypperlig Huusmoder, saa at hun i alle Henseende var almindelig agtet og elsket«, skriver H.J. Birch i et værk om lærde kvinder fra 1793.

Som eksemplerne her antyder, må undersøgelserne af de latinkyndige kvinder nødvendigvis foregå i et krydsfelt mellem dansk og latin, filologi, køns- og socialhistorie.

Arbejdet er et led i forskningsprojektet *Dansk identitet og identiteter i Danmark 1500-1700: en undersøgelse af den latinske kulturarv*, der ledes af prof. Marianne Pade (AU) og finansieres af Augustinus Fonden. Projektet er en del af Center for Dansk Nylatin, som er et samarbejde mellem Aarhus Universitet og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, finansieret af Ernst Andersen og Tove Dobel Andersens Fond.

Trine Arlund Hass · tah@dsl.dk

ORDNET.DK – 2.0

Man siger at man ikke skal ændre på en succes. Men Det Danske Sprog- og Litteraturselskab er ved at ændre fundamentalt på sitet *ordnet.dk*, både med hensyn til sitets opbygning – hvor sitet fremover kommer til at huse alle DSL's 12 digitale ordbøger på samme domæne mod de nuværende 2 – og med hensyn til selve søgningen.

Vi er især spændte på hvordan den nye søgefunktion vil blive modtaget. Grundidéen er at undgå at præsentere brugerne for rene lister af ord, men i stedet altid tilføje korte resuméer af opslagene, så det er muligt at afgøre om det pågældende opslag er relevant eller ej. Dette gælder både i søgeresultater, i henvisninger til opslag i andre ordbøger og i autofuldførelseslister som vises efterhånden som brugeren skriver i søgefeltet.

Arbejdet med *ordnet.dk* er muligt med støtte fra Kulturministeriet og Carlsbergfondet. Konsulentbureauet Dwarf har designet det nye site og den nye søgefunktion.

Nicolai Hartvig Sørensen · nhs@dsl.dk

Et smugkig på den nye ordbogsplatform.

ABBED VILHELMS HELGENBIOGRAFI SNART NYOVERSAT

Kalkmaleri af abbed Vilhelm i Skive Gamle Kirke.

I første fjerdedel af 1200-tallet skrev en anonym forfatter i Æbelholt kloster ved Hillerød en latinsk helgenbiografi over klostrets abbed, den franskfødte Vilhelm (ca. 1127-1202), en af de mest bemærkelsesværdige skikkelser i dansk middelalderhistorie. Denne fascinerende tekst er nu ved at blive oversat til dansk af Markus Hedemann, og oversættelsen vil udkomme i bogform og digitalt på *Diplomatarium Danicum*s store hjemmeside.

Omkring 1165 blev abbed Vilhelm kaldt til Danmark fra Frankrig af sin gamle studiekammerat fra universitetet i Paris, Absalon. Han skulle reformere klostresamfundet på Eskilø, hvor de klosterlige dyder angiveligt var gået i glemmebogen. Der gik ikke længe, før Vilhelm fik flyttet munkene til Æbelholt, hvor et nyt kloster blev indstiftet.

Ifølge biografien døde Vilhelm i 1202 i en alder af 98 år. I højmiddelalderen noget af en bedrift, som næsten i sig selv burde udløse helgenstatus.

Allerede inden Vilhelms død må Æbelholt kloster have været et tilflugtssted for de syge og elendige, som Vilhelm og klosterets munke tog sig af og plejede – og som måske endda for et mindretals vedkommende rent faktisk blev helbredt.

Efter hans død voksede ryet om Vilhelms mirakelbringende kraft. I helgenbiografien spiller en tand fra Vilhelm en særlig rolle: Når den blev dyppet i vand, var der nærmest ikke den sygdom, der ikke kunne helbredes ved at drikke vandet. Men som oftest hører man om, at helbredelsen fandt sted ved den syges bøn foran alteret, hvorunder Vilhelm var begravet. Helgenbiografien slutter af med det ultimative mirakel, nemlig en død drengs genoplivning, eller man skulle måske snarere sige: genopstandelse, efter at hans ulykkelige forældre havde anråbt abbed Vilhelm.

I 1224 blev Vilhelm helgenkåret. Sandsynligvis er beretningen om hans liv skrevet netop med henblik på at få ham gjort til helgen.

Oversættelsen er blevet til som led i et projekt på Nationalmuseet ledet af Martin Wangsgaard Jürgensen og finansieret af Kulturministeriet.

Markus Hedemann · mh@dsl.dk

LEX OG DEN DANSKE ORDBOG

Bag Lex – Danmarks Nationalleksikon – står foreningen lex.dk der blandt sine stiftende medlemmer tæller Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Derfor er det også ganske oplagt at *Den Danske Ordbog* (DDO) nu samarbejder med Lex på ikke mindre end tre forskellige fronter.

Således indførte Lex allerede i 2020 muligheden for at dobbeltklikke på et ord i en tekst og få det pågældende ord forklaret ved et opslag i DDO.

Som noget nyt er vi i DDO også begyndt at give henvisninger til Lex ved betydninger som det kan være svært at forklare fyldestgørende inden for rammerne af en ordbogsartikel. Således kan man fx fra *albansk* i DDO klikke sig direkte til *Albanien* på Lex, og fra *biologisme* i DDO til den noget mere detaljerede artikel om *biologisme* på Lex. Der er p.t. knap 700 af disse henvisninger, og vi påtænker at udvide antallet inden for emneområder som fx medicin og kemi.

Sidst men ikke mindst arbejder DDO i øjeblikket på at inkorporere tekster fra Lex i det tekstkorpus som ligger til grund for arbejdet med ordbogen. Drømmen er bl.a. at finde nye ord i ordforrådet fra Lex og at kunne supplere ordbogen med gode citater fra tekster i Lex.

Thomas Troelsgård · tt@dsl.dk

Kirsten Lundholm Appel · ka@dsl.dk

1000 MÅDER AT TALE PÅ

Hvor godt har sprogmodellerne styr på dansk sprog og kultur? Det skal en undersøgelse af danske talemåder, bestilt af Digitaliseringsstyrelsen, være med til at afdække.

Redaktionen på *Den Danske Begrebsordbog* er trukket i arbejdstøjet og i fuld gang med at udvælge 1000 danske talemåder og faste udtryk i *Den Danske Ordbog* med henblik på evaluering af sprogmodeller. I forhold til den store mængde data sådanne sprogmodeller er trænet på, kan et datasæt på 1000 danske talemåder og faste udtryk lyde af lidt. Men i kombination med mange andre evalueringsopgaver giver datasættet en god ide om hvor godt sprogmodeller behersker dansk sprog og kultur.

Sagen er at ikke alle talemåder findes på de sprog som modellerne typisk er trænet på. Kender modellerne fx til *jokke i spinaten*, eller ved de hvorfor vi skal sige noget *én gang til for prins Knud*?

En del af arbejdet går ud på at skrive såkaldte falske definitioner for at snyde modellerne. De falske definitioner passer ikke helt med virkeligheden, men de kan lyde plausible hvis man ikke har 100 % styr på det danske sprog. Om modellerne så står distancen, ja det må tiden vise.

Nathalie Hau Sørensen · nats@dsl.dk

SPØRGSMÅL FRA LÆSERNE

I Henrik Pontoppidans *Lykke-Per*, 1. del (1898), siger bipersonen Neergaard, kort før han begår selvmord: »Jeg for min Del anser det aldeles ikke for noget saa attraaværdigt at have 'Lykken med sig', som det hedder. Jeg holder med hin ærværdige latinske Forfatter, der skrev om Heldet, at det er Fader til Sorgen« (s. 124-125). Hvem er den latinske forfatter? Findes han overhovedet? 'Citatet' kan være fabrikeret af Pontoppidan selv til lejligheden, men måske dog over en kilde?

Et sted i sekundærlitteraturen om Henrik Pontoppidan har jeg læst, at den kvinde, som stod model til både Astrid i M.A. Goldschmidts *Arvingen* (1868) og fru Boye i J.P. Jacobsens *Niels Lyhne* (1880) – Christiane Kirchhoff, gift med filosofen P.M. Stilling – også har dannet forlæg for fru Engelhardt i *Lykke-Per*. Men jeg har glemt, hvor jeg har læst det, så hvis nogen kan henvise til stedet, vil jeg være taknemmelig.

Johnny Kondrup · kondrup@hum.ku.dk

MATHILDE FIBIGER: CLARA RAPHAEL. TOLV BREVE

I 1851 fik den unge Mathilde Fibiger (1830-72) udgivet en brevroman bestående af tolv breve skrevet af en ung, idealistisk kvinde, Clara Raphael, til veninden Mathilde. Romanen vakte kolossal opsigt – og skandale – med sin markante kritik af kvinders begrænsede udfoldelsesmuligheder og sit krav om deres 'emancipation'.

Denne epokegørende roman udkommer nu i et samarbejde mellem Dansk lærerforeningen og Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Teksten er gengivet efter Lise Busk-Jensens udgave af romanen i *Danske Klassikere* (1994). Kommentarerne bygger ligeledes på denne udgave, men er tilrettelagt og suppleret så de kan læses af elever på ungdomsuddannelserne. Mischa Sloth Carlsen og Ditte Eberth Timmermann har forfattet bogens indledning.

Karen Skovgaard-Petersen · ksp@dsl.dk

Qvindens Emancipation gaar raft fra Haanden. Efter forlydende staaer Clara Raphael i Begreb med at scribe: „Anviisning til paa en let og fattelig Maade at tilroge Meerstums Pibeboeder.“

Satirisk tegning af Mathilde Fibiger i tidsskriftet Folkets Nisse 52 (1852), Det Kongelige Bibliotek. Hentet fra Lex – Danmarks Nationalleksikon.

FORKVINDE – FORMAND – FORPERSON

I de seneste to elektroniske udgaver af *Den Danske Ordbog* forekommer det kønsneutrale opslagsord *forperson*. I de tidligere versioner af ordbogen (både papirudgaven fra 2003-05 og de elektroniske versioner) ses kun opslagsordene *forkvinde*, *formand* og *formandinde*. Ordet *forperson* er medtaget på baggrund af sprogbrugerens stigende kønspolitiske krav om også at kunne udtrykke sig kønsneutralt uden brug af de tidligere fuldt accepterede kønnede termer *forkvinde*, *formand* og *formandinde*.

Det kønnede sprog er dog langt fra forsvundet fra den trykte sprogbrug endnu. I 19. udgave af *Højskolesangbogen* (2021) forekommer

eksempelvis formuleringen »med tilladelse af ophavsmændene« under Stine Pilgaards digt fra 2018 »Vi mødtes i sne« sat i musik af Katrine Muff Enevoldsen.

Ebba Hjorth · eh@dsl.dk

UNDER STREGEN

Som mange andre forældre er jeg fra tid til anden blevet mødt af et flabet-ironisk *spurgt!* Dermed udtrykkes at mine belærende eller blot velmente råd netop ikke var efterspurgt. Da jeg havde denne nye betydning i baghovedet, blev jeg temmelig overrasket da jeg for nylig læste Steen Steensen Blichers novelle »Jordbærret« fra 1828. Den indledes nemlig med disse meldinger i et kortspil:

»Spurgt!« sagde jeg. »Spurgt!« sagde Baghaanden. »Forhaand!« raabte jeg resolveert. »Solo!« sagde min Hr. Doctor, idet han slog sin udspilede Kortvifte sammen, lagde den paa Bordet, og den højre Haand med stille Resignation oven paa den venstre.

Det er ikke tilfældigt at det netop er det i tiden populære tremandsspil l'hombre der sætter ramme om novellen om tre mænd der er forelskede i den samme kvinde. Den hører ikke til Blichers bedste, men har dog et charmerende inventar af talt sprog.

Simon Skovgaard Boeck · ss@dsl.dk